

BEATA JAKIMIUK¹*Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Polska*

ORCID 0000-0001-5573-7091

Zgłoszono: 29.08.2024; recenzowano: 6.05.2025; zaakceptowano do druku: 11.05.2025

**BEZPIECZEŃSTWO W SZKOLE. ROZPOZNANIE
PRZEJAWÓW I SKUTKÓW PRZEMOCY RÓWIEŚNICZEJ
W RETROSPEKTYWNYM UJĘCIU STUDENTÓW
PEDAGOGIKI****SCHOOL SAFETY. RECOGNIZING MANIFESTATIONS AND
CONSEQUENCES OF PEER VIOLENCE IN THE RETROSPECTIVE VIEW OF
PEDAGOGYSTUDENTS**

Abstract: The article presents a study aimed at revealing the scope and forms of peer violence based on the statements of pedagogy students as witnesses of such incidents during school education. The research employed a qualitative strategy for an in-depth exploration of the issue under study, using a survey questionnaire with open-ended questions. The results of the study indicate that peer violence occurs at all educational stages, but the highest incidence was noted in the older grades of elementary school and in middle school. Various forms of violence were identified, including physical aggression, verbal abuse, social exclusion and cyberbullying. According to the respondents, the effects of violence include lowered self-esteem, social isolation, difficulties in building relationships, and the occurrence of depressive and anxiety symptoms, among others.

Keywords: bullying, aggression, school environment, school safety, retrospective research

Streszczenie: Artykuł prezentuje badania, których celem było ukazanie skali i form przemocy rówieśniczej na podstawie wypowiedzi studentów pedagogiki jako świadków takich zdarzeń podczas edukacji szkolnej. W badaniach zastosowano strategię jakościową, umożliwiającą pogłębioną eksplorację badanego zagadnienia, z wykorzystaniem kwestionariusza ankiety z pytaniami otwartymi. Wyniki badań wskazują, że przemoc rówieśnicza występuje na wszystkich etapach edukacyjnych, jednak największe jej nasilenie odnotowano w starszych klasach szkoły podstawowej oraz w gimnazjum. Zidentyfikowano różne formy przemocy, w tym: agresję

¹ **Beata Jakimiuk** – dr hab. prof. KUL w Katedrze Dydaktyki, Edukacji Szkolnej i Pedeutologii. Zainteresowania naukowe obejmują zagadnienia z zakresu pedeutologii, pedagogiki pracy i andragogiki, w tym badania dotyczące relacji interpersonalnych oraz kompetencji społecznych. Adres e-mail: beata.jakimiuk@kul.pl.

fizyczną, przemoc słowną, wykluczanie społeczne oraz cyberprzemoc. Według badanych skutki przemocy obejmują między innymi obniżenie samooceny, izolację społeczną, trudności w budowaniu relacji oraz występowanie objawów depresyjnych i lękowych.

Słowa kluczowe: przemoc rówieśnicza, agresja, środowisko szkolne, bezpieczeństwo w szkole, badania retrospektywne

Wprowadzenie

Szkoła jest miejscem kształtowania postaw, nawyków oraz stylu życia młodych ludzi, dlatego ważne jest, aby było to otoczenie przyjazne i bezpieczne. Zapewnienie poczucia bezpieczeństwa rozumianego jako „brak zagrożenia i ochronę przed niebezpieczeństwami; stan, w którym kontroluje się zagrożenia i uwarunkowania prowadzące do szkód fizycznych, psychicznych i materialnych w celu zachowania zdrowia i dobrego samopoczucia jednostek społeczności” (Seredyńska 2008, s. 415) jest jednym z kluczowych wyzwań stojących przed szkołą i innymi podmiotami odpowiedzialnymi za te obszary życia młodego pokolenia. Potrzeba bezpieczeństwa jest najważniejszą, podstawową potrzebą każdego człowieka, warunkiem zdrowia, uczenia się, rozwoju, tworzenia relacji i osiągnięcia sukcesów w życiu (Korc 2007). Celem badań było ukazanie skali i form przemocy rówieśniczej w retrospektywnej ocenie studentów kierunków pedagogicznych, którzy byli świadkami takiej przemocy podczas swojej edukacji szkolnej.

Przemoc rówieśnicza w szkole

Relacje rówieśnicze są częścią socjalizacji, czyli procesu nabywania wiedzy, kształtowania osobowości, umiejętności, zachowań, nawyków, postaw, wartości, norm i zasad życia społecznego (Kokociński 2011). Istotnym aspektem tych relacji jest wsparcie emocjonalne. Uznanie grupy rówieśniczej, docenianie przez kolegów i przekonanie, że można na nich liczyć są istotnymi czynnikami rozwoju dzieci i młodzieży (Smykowski 2012).

Jednym z najpoważniejszych źródeł braku poczucia bezpieczeństwa dzieci i młodzieży jest agresja i przemoc ze strony rówieśników (Tyszkowa 1993). Agresja stanowi formę zachowania, której celem jest wyrządzenie jednostce szkody fizycznej lub psychicznej (Aronson 2009), prowadząca potencjalnie lub faktycznie do negatywnych konsekwencji, takich jak m.in. ból, cierpienie, utrata jakichś wartości (Milerski, Śliwerski 2000). Przemoc, jak pisze Pospiszyl (1994, s. 7), to „wszelkie i nieprzypadkowe akty godzące w osobistą wolność jednostki lub przyczyniające się do fizycznej, a także psychicznej szkody osoby, wykraczające poza społeczne zasady wzajemnej relacji”. Specyficznym rodzajem przemocy w szkole jest bullying (nękanie, dręczenie), który ma miejsce wtedy, gdy jednostka poddawana jest powtarzającym się aktom agresji ze strony jednego lub wielu uczniów wobec słabszego od

siebie (Olweus, 2007; Kolasa-Skiba 2020). Agresja i przemoc rówieśnicza wywołują niechęć do szkoły, do osób w niej przebywających, negatywny stosunek do nauki, pojawia się brak identyfikowania się ze szkołą, czego następstwem są zachowania niepożądane (Nixon 2014; Miśkowicz, Dymacz 2021; Polak 2010; Urban 2020). Jedną z najpoważniejszych obecnie kwestii związanych z relacjami rówieśniczymi jest cyberprzemoc, czyli przemoc z wykorzystaniem Internetu i mediów społecznościowych, przybierająca różne formy, m.in.: nękania, szantażowania lub obrażania innych w Internecie, kradzieży tożsamości, wykluczenia w sieci (Pyżalski 2012; Lange 2021). Przemoc rówieśnicza jest najbardziej rozpowszechnioną kategorią wiktyimizacji, jakiej doznają dzieci i nastolatki (Makaruk 2022). W dzisiejszych czasach jest to znaczący problem społeczny, w związku z tym istnieje potrzeba rozpoznania zachowań przemocowych, która ułatwi opracowanie i wdrożenie działań w tym zakresie, ukierunkowanych na uwidocznione potrzeby.

Metodologia

Inspiracją do podjęcia badań były rozmowy ze studentami pedagogiki KUL na temat przemocy rówieśniczej w szkole oraz potrzeby znalezienia rozwiązań i podjęcia działań w tym zakresie. Pierwszym krokiem do zmiany sytuacji jest rozpoznanie przejawów przemocy rówieśniczej, co umożliwi opracowanie konkretnie dedykowanych działań profilaktycznych. Analiza tej problematyki umożliwiła wyodrębnienie kategorii poznawczych dotyczących badanych kwestii, określenie metody badań i skonstruowanie właściwego narzędzia badawczego.

Poszukiwania badawcze koncentrowały się na znalezieniu odpowiedzi na następujące pytania:

1. Na jakich etapach edukacyjnych występowała przemoc rówieśnicza i jaki był zakres tej przemocy?
2. Jakie zachowania, słowa, komentarze i gesty były identyfikowane przez badanych jako przejawy przemocy rówieśniczej?
3. Jakie skutki powoduje przemoc rówieśnicza?

Badania zostały przeprowadzone w paradygmacie jakościowym, który umożliwia pogłębioną analizę zjawiska przemocy rówieśniczej i jej przejawów oraz uzyskanie większego zakresu danych, ukazując pełniejszy obraz rzeczywistości szkolnej, co zwykle nie jest możliwe do uchwycenia w badaniach ilościowych. Wykorzystano przy tym kwestionariusz ankiety z pytaniami otwartymi, co pozwoliło na rozpoznanie skali przemocy rówieśniczej na kolejnych etapach edukacyjnych, przejawów i skutków tej przemocy oraz sposobów pomocy ofiarom. Badania przeprowadzono w formie online, wśród respondentów, którzy dobrowolnie wyrazili zgodę na wzięcie udziału w badaniu.

Grupa badawcza została dobrana celowo. Respondentami byli studenci KUL, którzy wybrali studia pedagogiczne, przeznaczone dla osób zainteresowanych pomocą i wsparciem innych. Można więc przypuszczać, że są to osoby wrażliwe

na ludzką krzywdę i potrzeby, mają więc własne spostrzeżenia i refleksje na ten temat i prawdopodobnie w swojej pracy będą mierzyć się z problemem przemocy rówieśniczej. W badaniach, przeprowadzonych w lutym 2023 roku, wzięło udział 103 studentów kierunków pedagogicznych (pedagogika oraz pedagogika przedszkolna i wczesnoszkolna) z I, II i III roku. Wszyscy badani byli absolwentami szkół poprzedniego systemu edukacji (gimnazja wygaszono w r. szk. 2018/2019).

Procedura analizy danych

Pytania otwarte, bez wskazania i sugerowania wyboru określonych opcji, pozwoliły respondentom na udzielenie swobodnej i szerszej wypowiedzi, co umożliwia pogłębienie wiedzy dotyczącej badanych kwestii. Po zakończeniu etapu wypełniania ankiet dokonano przeglądu zapisanych treści, poszukując sensów i znaczeń wypowiedzi badanych w celu szczegółowej analizy wypowiedzi. W ten sposób dokonano klasyfikacji otrzymanych odpowiedzi opisowych, wyodrębniając kategorie odpowiadające postawionym problemom badawczym (Kvale, 2013, s. 198-199), co pozwoliło na prezentację i analizę wyników badań.

Skala przemocy rówieśniczej

Przeprowadzone badanie umożliwiło zidentyfikowanie skali obserwowanej przemocy rówieśniczej w ocenie badanych studentów, którzy byli pytani o to, na jakim etapie edukacyjnym występowała przemoc rówieśnicza, przy czym wszyscy respondenci wskazywali więcej niż jeden etap. Wyniki przedstawiono w tabeli 1.

Tab. 1. Zakres przemocy rówieśniczej na kolejnych etapach edukacyjnych

Etap edukacyjny	Skala przemocy rówieśniczej [w proc.]
szkoła podstawowa 1-3	32
szkoła podstawowa 4-6	67
gimnazjum	68
szkoła średnia	22,4

Analizując dane zaprezentowane w tabeli można zauważyć, że według badanych studentów największy zakres przemocy rówieśniczej występuje w starszych klasach szkoły podstawowej oraz w gimnazjum (67-68% wskazań), najmniej przemocy jest w szkołach średnich (22,3%); natomiast w klasach 1-3 szkoły podstawowej okazało się, że około 1/3 uczniów (32%) doświadcza takiej przemocy. Dane te są bardzo niepokojące z kilku powodów. Po pierwsze, biorąc pod uwagę oceny badanej grupy – przemoc rówieśnicza występowała na każdym etapie edukacyjnym. Po drugie – największy zakres tej przemocy studenci zaobserwowali wśród dzieci w szkole podstawowej, przy czym zjawisko to nasilało się w klasach starszych, kiedy

dzieci wchodzi w okres adolescencji. Po trzecie, przemoc rówieśnicza występowała również w szkołach średnich, jej zakres był niższy niż na pozostałych etapach edukacyjnych, jednak z przeprowadzonych badań wynika, że według respondentów co piąty uczeń doświadcza takiej przemocy.

Przejawy przemocy rówieśniczej

W dalszej części przedstawiono reprezentatywne wypowiedzi badanych studentów dotyczące zaobserwowanych w szkole zdarzeń dotyczących przemocy rówieśniczej z pominięciem przywołanych w retrospekcji wulgarnych i seksualizujących określeń.

Wypowiedzi studentów umożliwiły zidentyfikowanie przejawów przemocy rówieśniczej w postaci zachowań, postaw, słów, gestów i komentarzy. Wyniki tych badań przedstawiono w tabeli 2.

Tab. 2. Przejawy przemocy rówieśniczej

Zachowania świadczące o przemocy rówieśniczej	Wypowiedzi studentów
	• izolowanie osoby prześladowanej, wykluczenie z grupy w sytuacjach szkolnych i towarzyskich, • wykluczenie z powodu nadwagi, otyłości lub innych niedoskonałości, • dyskryminacja osób z niepełnosprawnością, • obrażanie, odtrącanie, wyzwiska, wyśmiewanie, gnębienie, celowe sprawianie przykrości, • skarżenie, fotografowanie z ukrycia, grzebanie w plecakach, w rzeczach, wyłudzenie pieniędzy, • wulgarne słowa, przemoc słowna, szydercze komentarze, rymowanki wyśmiewające, agresja słowna, wyzwiska, • dokuczanie z powodu niepełnej rodziny, niskiej pozycji materialnej czy społecznej, słabszych stopni, niewielkich błędów w wypowiedziach, • seksualizowanie dziewcząt, • wyzywanie, popychanie, szturchanie, niszczenie rzeczy, zastraszanie, rzucanie plecakiem, zabieranie rzeczy, zrzucanie z ławki, rzucanie ogryzkiem jabłka, chowanie obuwia i ubrań, zabieranie przedmiotów, niszczenie własności, wrzucanie ubrań do śmietnika, • tworzenie konwersacji i grup na Messengerze poświęconej tylko tej osobie, gdzie była ona obgadywana i obśmiewana; wymyślanie ksywek, podawanie nieprawdziwych informacji, obrażanie rodziców, robienie zdjęć z ukrycia, przerażanie zdjęć i upublicznianie ich, • obelgi, przemoc fizyczna, gnębienie, bicie i poniżanie, przepychanie, szarpanie, kopanie • przedrzeźnianie, wyzwiska, słowa wulgarne

Analizując te wypowiedzi można zauważyć, że według badanych studentów przemoc rówieśnicza przejawia się w postaci agresji fizycznej oraz przemocy werbalnej i niewerbalnej (uwłaczające miny i gesty, przedrzeźnianie) dotyczącej różnych

aspektów wyglądu, pozycji w społeczności, zainteresowań, cech osobowości czy sytuacji rodzinnej lub finansowej osoby prześladowanej. Obrażliwe słowa i komentarze, zachowania prowadzące do poniżania i prześladowania ofiary, ukazywanie jej w gorszym świetle, sprawianie jej przykrości a nawet robienia krzywdy; prześladowanie i wykluczenie jej ze społeczności uczniowskiej – ukazują trudny do przyjęcia obraz rzeczywistości szkolnej. Obraz środowiska szkolnego w ocenie respondentów świadczy o tym, że uczniowie doświadczają ogromnej agresji i różnych działań przemocowych ze strony rówieśników w otoczeniu, które ma wspomagać ich rozwój.

Skutki przemocy rówieśniczej

Każda przemoc wywołuje określone konsekwencje, o które byli pytani badani. Wypowiedzi, spostrzeżenia i refleksje studentów pedagogiki na ten temat przedstawiono w tabeli 3.

Tab. 3. Skutki przemocy rówieśniczej i sposoby pomocy

	Obserwacje i refleksje studentów
Reakcje osoby prześladowanej na przemoc rówieśniczą: zachowania, emocje, nastawienie	• obojętność i pasywność, zamknięcie w sobie, bunt, gniew; brak zaufania do ludzi; poczucie odrzucenia i alienacji, niezrozumienia, brak poczucia bezpieczeństwa; brak chęci do życia, depresja, próby samobójcze; naśladowanie zachowań przemocowych; ucieczki, wagary, unikanie szkoły, wycofanie; niskie poczucie własnej wartości, niepewność; brak angażowania się w bliższe relacje; nieumiejętność współpracy; niechęć do nawiązywania nowych kontaktów; izolowanie się; negatywne i pesymistyczne nastawienie do całego świata; chęć zemsty; przekonanie, że świat jest niebezpieczny i okrutny i trzeba być agresorem, żeby przetrwać, • samotność, smutek, złość, żal, niepokój, strach, stany lękowe, nerwowość, udręka, rozpacz, przerażenie, wstyd, zazdrość
Reakcje innych osób z otoczenia osoby prześladowanej (jak jest i jak należy reagować)	Rówieśnicy • boją się podejść do osoby prześladowanej z obawy, że też będą wyśmiewani za stawanie po stronie osoby doświadczającej wykluczenia lub przemocy, • zaczynają się bać wykluczenia i sami wykluczają osobę, która doświadczyła przemocy; dołączają do osób prześladowujących, dokuczających, stają się agresywne, • chcą pomóc ale nie wiedzą w jaki sposób; czują bezsilność, • źle interpretują sytuację nękaną osobą, bagatelizują jej problemy i samopoczucie, • stają się agresywni i przyłączają się do prześladowców, • następuje narastanie problemu przez nowe plotki, żarty i wykluczenie nękaną osobą, przystosowanie się do sytuacji; bagatelizowanie prześladowania, mówienie <i>to tylko żarty</i>; obojętność na złe traktowanie innych osób; przyzwyczajenie się do przemocy, • rezultatem jest brak pozytywnej atmosfery w klasie, kłótnie, brak zgrania i współpracy

	Obserwacje i refleksje studentów
	Osoby dorosłe, specjaliści • powinni zauważać przemoc i interweniować; konieczna jest reakcja na takie sytuacje nauczycieli, wychowawców, pedagoga i psychologa szkolnego, dyrekcji, rodziców, policji i potępienie takich zachowań, okazywanie wsparcia osobie prześladowanej, • nie powinni dopuścić do wykluczenia dziecka z grupy, • powinni rozmawiać z uczniami w klasie oraz z ofiarami i prześladowcami, rodzicami oprawców i ofiar, • nauczyciele i psychologowie nigdy nie pomagali na dłuższą metę, szansa zmiany istniała jeżeli wykluczony zmieniał siebie i szedł do innej szkoły, • organizacja warsztatów na ten temat, prowadzenie rozmów, zajęć integracyjnych, pogadanek, • pomoc terapeutów w zrozumieniu siebie i swoich emocji; rozmowa, wysłuchanie, nakreślenie planu działania, dowartościowanie, wzmocnienie, zmiana szkoły i środowiska, • trzeba usunąć agresora z klasy; dać mu naganę, • najlepszym sposobem było poproszenie starszego kolegi aby nastraszył. • włączenie monitoringu

Badani studenci zauważyli, że skutki przemocy występują nie tylko u osoby prześladowanej, ale też dotyczą jej otoczenia. Zwrócili również uwagę na konieczność reakcji głównie ze strony osób dorosłych, w tym specjalistów, a także ze strony rówieśników ofiary, podkreślając ich dylematy i związane z tym trudności. Wszyscy wypowiadający się studenci wskazywali na odpowiedzialność za taką sytuację przede wszystkim osób dorosłych: pedagogów i psychologów szkolnych, wychowawców, nauczycieli i rodziców, którzy nie powinni ignorować przemocy rówieśniczej.

Dyskusja wyników

Przedstawione wyniki badań ukazują niepokojący obraz codzienności szkolnej polskich uczniów. Przemoc rówieśnicza występuje na każdym etapie edukacyjnym, największe jej nasilenie to okres szkoły podstawowej i gimnazjum, co niemal dokładnie odpowiada klasom 4-8 dzisiejszego systemu edukacji.

W badaniach zidentyfikowano przemoc werbalną i niewerbalną w postaci deprecjonujących, obraźliwych i wulgarnych określeń; rozsiewania plotek i pomówień, nastawiania otoczenia negatywnie wobec ofiary; niszczenia jej przedmiotów i ubrań; różnych form nękania w środowisku rówieśników i w mediach społecznościowych. Badania wykazały, że przemoc jest powiązana z wyglądem, ubiorem, innymi zainteresowaniami, niepełnosprawnością, niską pozycją społeczną rodziny, gorszą sytuacją materialną, słabszymi ocenami, niewielkimi potknięciami czy błędami w wypowiedziach. Z całą pewnością żadna z tych sytuacji nie usprawiedliwia przemocy i nie można jej rozpatrywać jako przyczyny prześladowania, gdyż w ten sposób traktuje się ofiarę, jakby to ona była winna temu, że jest nękana.

Wszelkie niepokojące zdarzenia, niewłaściwe oddziaływania i interakcje, przykre doświadczenia w relacjach z rówieśnikami wywołują określone skutki (Asher i in. 2011; Miśkowicz, Dymacz 2021).

Przemoc rówieśnicza może prowadzić do wielu problemów zdrowotnych, zaburzeń emocjonalnych, problemów z nauką i fobii szkolnej, poczucia winy, stanów lękowych, urazów psychicznych i fizycznych ofiary, w tym do depresji, zachowań niebezpiecznych i autodestrukcyjnych oraz prób samobójczych (Szredzińska 2022; Kolasa-Skiba 2020). Istotnym problemem dotyczącym funkcjonowania w grupie rówieśniczej jest wykluczenie. Polega ono na świadomym odseparowaniu jednej lub kilku osób od reszty grupy. Może przybierać formy subtelne w postaci ignorowania czy pomijania lub formy bardziej jawne, takie jak robienie krzywdy, niszczenie rzeczy lub publiczne wyśmiewanie. Jak pisze Ekiert-Grabowska (1982), dzieci izolowane są traktowane z obojętnością i bez sympatii, a odrzucenie powoduje, że odczuwają one niechęć grupy, która unika wszelkich interakcji. W tym przypadku kontakt z rówieśnikami może być źródłem napięć, frustracji i stresów, a także może przyczynić się do niechętnego lub nawet wrogiego nastawienia do szkoły i nauki. Osoba, która doświadcza wykluczenia, może czuć się osamotniona, odrzucona i niezrozumiana. Może mieć trudności w nawiązywaniu i budowaniu relacji interpersonalnych, co negatywnie oddziałuje na jej rozwój społeczny. Wykluczenie społeczne wiąże się z poczuciem braku akceptacji, obniżenia własnej wartości i samooceny. Jankowiak i Matysiak-Błaszczuk (2019) piszą, że doświadczanie tych emocji skutkuje nie tylko zmianą jakości życia, ale też wycofaniem społecznym. Konsekwencje wykluczenia mają długotrwały charakter, w rezultacie może wystąpić np. brak lub niewystarczający poziom zaangażowania w życie społeczne, zerwanie więzi społecznych, a także utrata poczucia sensu życia oraz zaburzenia w budowaniu tożsamości osobistej i społecznej (Czapiński, Panek 2015). Zjawisko wykluczenia jest bardzo groźne, ponieważ prowadzi do pogłębiania podziałów i tworzenia grup wykluczających, dzielenia na lepszych i gorszych, do dyskryminacji, segregacji i stygmatyzacji. Niesie z sobą zagrożenie związane z powielaniem modelu zachowań i przenoszeniem pewnych mechanizmów przystosowania na dalsze etapy życia i rozwoju.

Wyniki badań umożliwiły poznanie konsekwencji przemocy, które dotyczą zarówno ofiary, jak i świadków przemocy, a także społeczność klasową i szkolną. Respondenci wskazywali na trudności i bariery, jakie muszą pokonać rówieśnicy – świadkowie przemocy, którzy chcieliby pomóc ofierze nękania oraz podkreślali obojętność osób dorosłych (nauczycieli, wychowawców, pedagogów i psychologów szkolnych), którzy są w szczególny sposób odpowiedzialni za taką sytuację; podawali też propozycje dotyczące podjęcia koniecznych działań w tym zakresie, wymagając przede wszystkim profesjonalnego reagowania.

Konkluzje

Obraz rzeczywistości, jaki otrzymują uczniowie jest zaprzeczeniem zasad dotyczących współżycia społecznego, szacunku, tolerancji, empatii i wsparcia potrzebujących. Szkoła wdraża i narzuca dzieciom definicję świata i panującego w nim porządku jako naturalną i uzasadnioną. Bardzo ważnym elementem strategii przeciwdziałania problemom społecznym jest ich diagnoza – wiedza o tym, z czym musimy się zmierzyć. Aby skutecznie chronić dzieci musimy wiedzieć, jakich form krzywdzenia doświadczają i jakie są tego konsekwencje. To pozwala trafnie planować działania profilaktyczne i potrzebną ofertę pomocy.

Analizując negatywne zjawiska w relacjach rówieśniczych w postaci agresji fizycznej i psychicznej, przemocy werbalnej i niewerbalnej oraz ich skutki, bez wątplenia można stwierdzić, że mają one ogromne znaczenie dla funkcjonowania i rozwoju dzieci i młodzieży. Mogą doprowadzić do obniżenia samooceny, doświadczania stanów lękowych, depresji, zaburzeń psychicznych i somatycznych, skłonności do izolacji, a w skrajnych przypadkach nawet do samobójstwa. Warto podkreślić, że nieprawidłowe zjawiska w relacjach rówieśniczych są nie tylko problemem ofiar, ale także grup klasowych i społeczności szkolnej, a w dalszej perspektywie całego społeczeństwa. Wykluczenie, szyderstwo, poniżanie czy nękanie przyczyniają się do dezintegracji grupy, obniżenia jakości relacji między jej członkami, a także oddziałują negatywnie na ich dalsze życie (Lewandowska 2019; Węgrzynowska 2021). W ten sposób utrwała się klimat zagrożenia, poczucie braku bezpieczeństwa, powielana jest mentalność, w której liczy się siła, agresja, bezczelność i bezwzględność, uleganie i przypodobanie się silniejszemu, koniunkturalizm, przyzwolenie na przemoc fizyczną i psychiczną i przyzwyczajenie do niej oraz przekonanie, że funkcjonowanie w takich sytuacjach lub brak reakcji na nie jako sposób radzenia sobie, buduje odporność psychiczną. Zdaniem wielu badaczy (m. in. Henderson, Milstein 2003; Opora 2009; Borucka, Pisarska 2012; Ostaszewski 2014) istotnymi czynnikami budowania odporności psychicznej dziecka są: utrzymywanie dobrych relacji z rówieśnikami, pozytywny klimat szkoły, wsparcie otoczenia, rozwijanie kompetencji społecznych, wzmacnianie pozytywnych doświadczeń, budowanie poczucia własnej wartości i samoskuteczności, spostrzeganie otaczającego świata jako sprzyjającego.

Dominujący we współczesnej szkole prymat wyników nauczania nad wychowaniem, sposobem bycia, szacunkiem wobec innych, kulturą zachowania i funkcjonowania w społeczności, umiejętnością współpracy, kształtowaniem kompetencji społecznych, sprawia, że szkoła jest miejscem związanym z marginalizacją. Mamy w tym przypadku do czynienia z aprobatą istniejących wykluczeń. Utrwalanie opresyjnych i wykluczających stereotypów zgodnych z interesami grup dominujących ma swój znaczący udział w marginalizowaniu dzieci znajdujących się w mniej korzystnej sytuacji. Przemoc rówieśnicza powoduje wykluczanie i przygotowanie do przyszłego wykluczania. Konieczne i pilne jest podjęcie rzetelnej debaty wszystkich

zainteresowanych środowisk, na podstawie której zostaną przyjęte i wdrożone systemowe rozwiązania chroniące dzieci przed krzywdzeniem. Rozpoznanie zagrożeń, współpraca osób zaangażowanych w proces edukacji oraz umiejętność reagowania sprzyja zachowaniu bezpieczeństwa na terenie szkoły. Szkoła nie może być źródłem negatywnych przeżyć i nie może zostać w swoich działaniach osamotniona. Potrzebuje również wsparcia rodziny oraz instytucji funkcjonujących w środowisku lokalnym.

Ograniczenia badań

Badania zagadnień dotyczących krzywdzenia dzieci dostarczają nam odpowiedzi na pytania o skalę problemu, a gdy są prowadzone regularnie, informują nas również o tym, czy natężenie problemu się zmienia, czy podjęte działania były skuteczne, czy pojawiły się jakieś nowe zagrażające dzieciom zjawiska. Cykliczne badania prowadzone na podstawie tej samej metodologii pozwalają oceniać trendy zagrożeń bezpieczeństwa i rozwoju dzieci, warto więc je powtarzać co pewien czas, w szczególności po wdrożeniu działań zapobiegawczych.

Przeprowadzone badania są usytuowane w paradygmacie jakościowym, posiadają więc związane z tym pewne ograniczenia. Przede wszystkim nie są reprezentatywne, czyli nie można ich generalizować i odnosić do wszystkich społeczności szkolnych. Można przypuszczać, że w wielu szkołach występuje przemoc rówieśnicza, należy jednak podkreślić, że zaprezentowane wyniki są rezultatem specyficznych doświadczeń badanych i ich indywidualnego sposobu postrzegania świata, wartości, interpretacji zdarzeń; dostarczają więc dość ograniczonej wiedzy i nie pozwalają na sformułowanie uogólnionych wniosków.

Bibliografia

- Aronson E. (2009). *Człowiek istota społeczna*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Asher S.R., Rose A.J., Gabriel S.W. (2011). *Peer Rejection in Everyday Life*. W: M.R. Leary (red.), *Interpersonal Rejection*. Oxford University Press.
- Błaszczuk K., Błaszczuk M. (2013). *Konflikty w szkole. Analiza zjawiska*. Dialogi o kulturze i edukacji, 1(2), 123-143.
- Borkowska A. (2015). *Agresja i przemoc w szkole, czyli co powinniśmy wiedzieć, by skutecznie działać*. Warszawa: ORE.
- Borucka A., Pisarska A. (2012). *Koncepcja resilience – czyli jak pomóc dzieciom i młodzieży z grup podwyższonego ryzyka*. Warszawa: ORE.
- Creswell J.W. (2013). *Projektowanie badań naukowych. Metody jakościowe, ilościowe i mieszane*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Czapiński J., Panek T. (2015). *Wykluczenie społeczne*. W: J. Czapiński, T. Panek (red.), *Diagnoza społeczna 2015. Warunki i jakość życia Polaków*, http://www.diagnoza.com/pliki/raporty/Diagnoza_raport_2015.pdf, 14.06.24.
- Ekiert-Grabowska D. (1982). *Dzieci nieakceptowane w klasie szkolnej*. Warszawa: WSIP.

- Henderson N., Milstein M.M. (2003). *Resiliency in schools: Making it happen for students and educators*. Thousand Oaks: Corwin Press, Inc. <https://doi.org/10.14746/se.2014.32.16>.
- Jankowiak B., Matysiak-Błaszczuk A. (2019). *Ryzyko i ochrona w środowisku rówieśniczym. Czyli o znaczeniu relacji koleżeńskich w życiu nastolatów*. „Studia Edukacyjne”, 53, 59-73. <https://doi.org/10.14746/se.2019.53.4>
- Kokociński M. (2011). *Rola grupy rówieśniczej w procesie socjalizacji młodzieży*. Poznań: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Komunikacji i Zarządzania w Poznaniu.
- Kolasa-Skiba A. (2020). *Mobbing i bullying w szkole*. „Edukacja. Terapia. Opieka”, 2, 125-142. <https://doi.org/10.52934/eto.17>
- Korc I. (2007). *Inteligencja emocjonalna – gwarantem bezpieczeństwa i determinantą rozwoju uczniów*. W: D. Czajkowska-Ziobrowska, A. Zduniak (red.), *Edukacja dla bezpieczeństwa – bezpieczna szkoła, bezpieczny uczeń*, Poznań: Wyd. Wyższej Szkoły Bezpieczeństwa.
- Kvale S. (2013). *Prowadzenie wywiadów*. Warszawa: PWN.
- Lange R. (2021). *Nastolatki 3.0. Raport z ogólnopolskiego badania uczniów*. Warszawa: NASK – Państwowy Instytut Badawczy.
- Lewandowska K. (2019). *Przemoc i agresja uczniów jako zagrożenie bezpieczeństwa w środowisku szkolnym*. „Studia de Securitate”, 9(2), 120-135, <https://doi.org/10.24917/26578549.9.2.11>
- Makaruk K. (2022). *Przemoc rówieśnicza. Dzieci się liczą. Raport o zagrożeniach bezpieczeństwa i rozwoju dzieci w Polsce*. Warszawa: Fundacja Dajemy Dzieciom Siłę.
- Milerski B., Śliwerski B. (2000). *Pedagogika. Leksykon PWN*. Warszawa: PWN.
- Miśkiewicz K., Dymacz M. (2021). *Praca z uczniem manipulującym*. W: B. Majerek, A. Domagała-Kręcioch (red.), *Praca z uczniem z zaburzeniami zachowania. Diagnoza i rekomendacje*. Kraków: Impuls.
- Nixon Ch.L. (2014). *Current perspectives: the impact of cyberbullying on adolescent health*. „Adolescent Health, Medicine and Therapeutics”, 5, 143-158. <https://doi.org/10.2147/AHMT.S36456>
- Olweus D. (2007). *Mobbing. Fala przemocy w szkole. Jak ją ograniczać?* Warszawa: J. Santorski & Co Agencja Wydawnicza.
- Opora R. (2009). *Ewolucja niedostosowania społecznego jako rezultat zmian w zakresie odporności psychicznej i zniekształceń poznawczych*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Ostaszewski K. (2014). *Zachowania ryzykowne młodzieży w perspektywie mechanizmów resilience*. Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Psychiatrii i Neurologii.
- Polak K. (2010). *Uczeń w sytuacji konfliktów szkolnych*. W: D. Borecka-Biernat (red.), *Sytuacje konfliktu w środowisku rodzinnym, szkolnym i rówieśniczym: jak sobie radzą z nimi dzieci i młodzież?* Warszawa: Wydawnictwo Difin.
- Pospiszył I. (1994). *Przemoc w rodzinie*. Warszawa: WSiP.
- Pyżalski J. (2012). *Agresja elektroniczna i cyberbullying jako nowe ryzykowne zachowania młodzieży*. Kraków: Impuls.
- Seredyńska D. (2008). *Poczucie bezpieczeństwa seniora a subkultura starości*. W: D. Czajkowska-Ziobrowska, A. Zduniak (red.), *Edukacja dla bezpieczeństwa. Bezpieczeństwo regionalne. Wyzwania edukacyjne*. Poznań: Wyd. WSB.
- Smykowski B. (2012). *Psychologia kryzysów w kulturowym rozwoju dzieci i młodzieży*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.

- Szredzińska R. (2022). *Dzieci się liczą. Zdrowie psychiczne dzieci i młodzieży. Raport o zagrożeniach bezpieczeństwa i rozwoju dzieci w Polsce*. Warszawa: Fundacja Dajemy Dzieciom Siłę.
- Tyszkowa M. (1993). *Szkoła. Sytuacje trudne w szkole*. W: W. Pomykało (red.) *Encyklopedia pedagogiczna*. Warszawa: Wyd. Fundacja Innowacja.
- Urban B. (2020). *Agresja młodzieży i odrzucenie rówieśnicze*. Warszawa: PWN.
- Węgrzynowska J. (2021). *Profilaktyka agresji i przemocy rówieśniczej w klasie*. Warszawa: ORE.
- Ziółkowski P. (2020). *Fobia u dzieci w wieku szkolnym*. „Przegląd nauk społecznych, technicznych, medycznych i pedagogicznych”, 1, 65-80, <https://doi.org/10.24426/nis.v1i1.203>